

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ГЕОГРАФІЇ

За редакцією академіка НАН України **Л. Г. Руденка**

КИЇВ
2023

*Рекомендовано до друку
Вченою радою Інституту географії НАН України*

Рецензенти:

*Г. П. Підгрушний, доктор географічних наук, професор;
А. А. Мозговий, доктор географічних наук, професор*

Автори:

*Руденко Л. Г. (вступ, 1, 3, 4, 4.1, 4.3, 5.1, 5.2, 6, 7, висновки),
Бочковська А. І. (1, 3, 4, 4.1, 5.1, висновки),
Вишня М. М. (3, 7),
Гукалова І. В. (2.2),
Джаман В. О. (2.3),
Дронова О. Л. (2.1),
Лейберюк О. М. (3, 4.2, 5.3, 5.4, 7),
Лісовський С. А. (2.5),
Маруняк Є. О. (2.6),
Нагірна В. П. (1),
Подвойська В. І. (3),
Поливач К. А. (2.4, 4, 7),
Санталова С. О. (2.3, 4, 7),
Чабанюк В. С. (8)*

Формування і розвиток мережі поселень України (картографічний Ф79 аналіз) / Л. Г. Руденко, А. І. Бочковська, М. М. Вишня та ін. За редакцією Л. Г. Руденка. К.: Ін-т географії НАН України, 2023. 160 с. іл., табл.

ISBN 978-617-14-0201-0

На основі вивчення провідних чинників розвитку мережі поселень та використання просторового аналізу формування та розвитку міст і сіл, із застосуванням картографічного методу в монографії висвітлено еволюцію системи розселення населення України за 125 років, відображено історико-генетичні типи міст та здійснено групування регіонів за особливостями сільського населення.

Для наукових працівників, викладачів і студентів ЗВО.

УДК 911.37(477)::528.9-047.44(082)

ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ **60**-РІЧЧЮ
ІНСТИТУТУ ГЕОГРАФІЇ НАН УКРАЇНИ

34. Щодо проблем розвитку соціальної інфраструктури сільських населених пунктів. Аналітична записка. Нац. ін-т стратегічних досліджень. 2013. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/socialna-politika/schodo-problem-rozvitku-socialnoi-infrastrukturi-silskikh>
35. *Калачевська Л. І.* Інфраструктурне забезпечення розвитку сільських територій: світові та національні тенденції. *Економіка та суспільство*, 2018. Вип. 16. С. 137—141.
36. *Україна в цифрах 2021: статистичний збірник*, К.: Держстат України, 2022. 46 с.
37. Самооцінка населенням стану здоров'я та рівня доступності окремих видів медичної допомоги у 2010 році (за даними вибіркового опитування домогосподарств у жовтні 2010 р.): Стат. збірник. К.: Держкомстат України, 2011. 143 с.;
Самооцінка населенням стану здоров'я та рівня доступності окремих видів медичної допомоги у 2021 році (за даними вибіркового опитування домогосподарств у жовтні 2021 р.): Стат. збірник. К.: Держкомстат України, 2022. 143 с.
38. *Романюк І.* Ідеологізація культурно-освітньої сфери села у 50—60-ті роки ХХ ст. *Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2004. № 1. С.108—114.
39. *Терещенко Т.* Розвиток бібліотечної мережі в українському селі в період відбудови народного господарства. *Український селянин*. 2002. Вип. 6. С. 47—48.
40. *Баласаньян В.* Культура і децентралізація: що робити з сільськими клубами. 2019. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/11957>
41. *Атлас адміністративно-територіального устрою України*. За заг. ред. П. Остапенка. Вид. 2-е, допов. К., 2021. 441 с.
42. *Корінець Р.* Сільський розвиток: посібник для фахівців з аграрного та сільського розвитку територіальних громад. К., 2023. 158 с. URL: http://edorada.org/storage/books/SILSKIJ_rozvitok_blok_inter.pdf
43. *Заяць Т. А.* Розвиток сільських поселень України в умовах децентралізації: можливості та ризики. *Демографія та соціальна економіка*, 2017, № 3 (31). С. 48—60.
44. *Лазарева О. В.* Соціально-економічний розвиток сільських територій : навч. посіб. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2021. 128 с.
45. Методика формування спроможних територіальних громад. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214—2015-%D0%BF#n10>
46. *Хвилі української діаспори. Третя хвиля. Політична*. URL: <http://diaspora.ukrinform.ua/xvyli-3.shtml>

2.3. Міграційні процеси

Міграційні процеси завжди були, є і будуть одним із визначальних чинників розвитку будь-якої території з огляду на те, що територія — це не просто набір певних природних умов, об'єктів інфраструктури та поселень, але і людей, які на ній проживають. Населення є тією важливою характеристикою території, яка визначає минуле, теперішнє і майбутнє останньої. Населення перебуває у безперервному зв'язку із територією проживання, остання ж впливає на особливості його розміщення, зумовлює його перерозподіл та трансформацію.

Населення України характеризується міграційними переміщеннями різних типів, видів і форм, набуваючи певних характерних особливостей залежно від типу поселень. Території різняться причинами, напрямками, обсягами міграцій, статеві-віковою, етнічною структурою мігрантів, що в сукупності визначають подальший вектор розвитку того чи іншого регіону.

Традиційно міграційні переміщення населення поділяються на внутрішньорегіональні, міжрегіональні та міждержавні, які в свою чергу можуть бути стаціонарними (постійними) та тимчасовими.

Міграції перших двох типів (внутрішньодержавні) не впливають на його загальну чисельність, проте відіграють значну роль у перерозподілі та формуванні трудових ресурсів областей, регіонів, міст та сільських поселень. Серед внутрішньодержавних міграційних потоків головними є внутрішньо-обласні переміщення. Вони відбуваються здебільшого в напрямку «село — місто» через кращі можливості навчання, працевлаштування, які людина може отримати в місті, а також зі значними відмінностями в соціально-економічних умовах праці та побуту.

Тимчасові міграції населення в Україні представлені сезонними та маятниковими. Сезонні міграції спостерігаються в межах областей та між областями і населеними пунктами й охоплюють населення всіх регіонів України.

Щодо третього типу механічних переміщень — міждержавних міграцій, які включають еміграцію та імміграцію населення, — варто зазначити, що період 1959—2022 рр. припав на третю, четверту та початок п'ятої хвилі еміграцій з України.

Третя хвиля еміграцій почалася наприкінці Другої світової війни і продовжилась у післявоєнний період,

охопивши сотні тисяч українців, які після війни опинилися у таборах для біженців і військовополонених у Німеччині, Австрії, Бельгії, Великій Британії. Серед них було чимало «остарбайтерів»; значну частину становили колишні воїни УПА, ветерани української дивізії «Галичина», яким вдалося прорватися на Захід. Після закінчення війни більшість із них категорично відмовилася повертатися на батьківщину, пам'ятаючи Голодомор 1932—1933 рр. і сталінські чистки 1937—1939 рр.

У 1970-х — на початку 80-х років з політичних мотивів із СРСР, зокрема з території України, було виселено групу дисидентів, переважно творчих працівників. Вони оселилися в країнах Америки і Східної Європи. Дисидентство додало цій хвилі еміграцій суто політичного характеру. Певна частина українців виїхала до Чехословаччини, а звідти — до Німеччини та Австрії.

Політична і вимушена за своїм характером, третя хвиля українських еміграцій увібрала в себе в основному людей освічених і свідомих, які досі багато в чому допомагають своїй історичній Батьківщині [46].

Впродовж десятиліть існування автаркічної суспільної системи населення України було позбавлене можливості на власні очі побачити зарубіжні країни, сприймало життя за кордоном крізь призму ідеологічних стереотипів.

В умовах перебування в складі колишнього союзу радянських соціалістичних республік, у 1960—80-х роках в Україні встановилися відповідні територіальні особливості масштабів і напрямків міграційних потоків. Через політику «замкнутості кордонів» колишнього СРСР міждержавна міграція була дуже обмеженою. У 1980 р. з України за кордон виїхали 6,7 тис. осіб, а в 1985 р. — тільки 1,5 тис. осіб [47]. Водночас, зовнішні міграції з іншими республіками в межах СРСР були інтенсивними. Аналіз трьох міжпереписних періодів населення (останні чотири всесоюзні переписи населення проводилися в січні 1959, 1970, 1979, 1989 рр.) засвідчує, що сальдо міграційного приросту населення України було додатнім і мало загальну тенденцію до зниження. Загалом у 1970-х роках населення України збільшилося завдяки зовнішнім міграціям на 270,1 тис. осіб, що становило 9,5 % загального приросту населення, у 1980-х роках — на 182,0 тис. осіб і 9,7 % [47, с. 29—30].

У межах України значного поширення набули переїзди на постійне проживання до міських поселень прилеглих районів (внутрішньообласні, міжобласні міграції). Дальні міграційні потоки мали переважачий напрям із західної у східну частину країни. Встановилися регіони переважання прибулих та вибулих мігрантів. За 1980-ті роки додатне саль-

до міграції мали столиця України та 10 областей (усі області Причорноморського економічного району: Кримська, Миколаївська, Одеська, Херсонська та промислово розвинуті Дніпропетровська, Харківська, Запорізька, Донецька, Полтавська і Львівська), які в сумі пересічно давали щорічний приріст 75,9 тис. осіб. Інші області України мали від'ємні показники міграційного руху населення. Внаслідок міграцій найвищими темпами зменшувалося населення областей Полісся (Житомирської, Чернігівської, Рівненської) та Поділля (Вінницької, Хмельницької і Тернопільської), щорічно населення тут зменшувалося пересічно на 21,4 тис. осіб та 20,4 тис. осіб.

Міграційні потоки (зовнішні і внутрішні) мали переважачий напрям «село — місто», тому частка міграційного сальдо у динаміці міського і сільського населення України значно перевищувала показники своєї ваги у загальному прирості всього населення. За 1970—1989 рр. внаслідок міграцій міське населення збільшилося на 4,6 млн. осіб, що становило 49,8 % його приросту (природний рух забезпечив 43,6 % приросту). Процеси урбанізації призвели до адміністративно-територіальних перетворень сільських поселень на міські, в результаті чого міського населення стало на 616,4 тис. осіб більше (це дало 6,6 % приросту) [47, с. 29]. Міграційний перерозподіл населення з сільської місцевості у міську зменшив кількість селян (за вище вказаний період) на 4,1 млн осіб, що спричинило 91,9 % його кількісного скорочення. І якщо міграційний відтік сільського населення у 1970—1978 рр. частково перекривався природним приростом, то з 1979 р. сільську місцевість України охопило явище депопуляції населення.

Криза ідеології 1980-х років призвела до того, що в суспільній свідомості оцінки багатьох суспільно-історичних явищ були змінені на протилежні. Для значної частини населення неприйняття всього іноземного перетворювалось на його ідеалізацію. З цим великою мірою було пов'язане швидке поширення еміграційних настроїв і розгортання четвертої хвилі еміграцій з України, яку відрховують з 1980 р. (від початку горбачовської перебудови), коли представники з України почали приїжджати в Канаду і чимало українців залишилось там. Основна маса мігрантів мала вищу освіту або технічну спеціальність, володіла англійською мовою, що давало змогу легше знайти роботу за кордоном. Проте більшість емігрантів була розпорошена та неорганізована. Основними центрами притягання мігрантів четвертої хвилі були Польща, Чехія, Італія, Португалія, Угорщина, Греція, Словаччина, Білорусь.

Події другої половини 1980-х і 1990-х років змінили географію зовнішніх міграцій населення, які можна подати двома етапами:

1. Політична «відлига», загострення міжетнічних відносин в окремих регіонах колишнього радянського союзу, розпад СРСР, початок економічної кризи, здобуття державної незалежності України та ін.:

а) надали можливість вільної міждержавної міграції (за межі колишнього СРСР з України, за даними органів Міністерства внутрішніх справ СРСР, виїхали на постійне проживання: у 1989 р. — 50,0 тис. осіб, у 1990 р. — 95,4 тис. осіб [47, с. 29];

б) сприяли значному зростанню міграційних потоків в Україну з інших держав — колишніх республік СРСР (сальдо зовнішньої міграції населення досягло: у 1990 р. +79,3 тис. осіб, у 1991 р. +148,4 тис. осіб, у 1992 р. +288,1 тис. осіб).

2. Поглиблення економічної кризи активізувало еміграцію з України. Починаючи з 1994 р. сальдо зовнішньої міграції населення стало від'ємним.

Мали місце наступні зміни територіальних особливостей міграцій населення України у 1990-х роках:

у 1992 р., коли спостерігався максимум зовнішнього механічного приросту населення, міграційний приріст мали всі області та АР Крим;

у 1994 р. уже майже всі області та АР Крим мали від'ємне сальдо міграцій населення (виняток становила тільки Полтавська область), м. Київ теж втратив через міграцію 2,7 тис. осіб. У 1998 р. міграційний приріст мала тільки столиця, інші регіони втрачали населення [47, с. 29—30].

Від'ємним сальдо міграцій населення України було до 2004 р. Впродовж 1994—2004 рр. внаслідок міграцій населення України зменшилося на 853,7 тис. осіб.

Четверта хвиля українських еміграцій де в чому повторює першу — трудову (1880—1917 рр.). Однак, на відміну від першої хвилі, коли типовим українським емігрантом був самотній молодик, бідний, неписьменний і некваліфікований, готовий працювати чорноробом, подекуди до 90 % емігрантів четвертої хвилі становили жінки, які прагнули прогодувати дітей та чоловіка. Переважаючими представниками цієї хвилі стали:

— *ті, хто взяв громадянство іншої країни*: більшість цих людей поїхала за матеріальним статком з наміром не повертатися назад і асимілюватися в новому середовищі;

— *заробітчани* — найчисельніша складова четвертої хвилі; ці люди зберігали українське громадянство і збиралися обов'язково повернутись на батьківщину, що у більшості своїй і робили;

— *інтелектуальні заробітчани*: ті, хто працював за контрактом в університетах, наукових лабораторіях, аналітичних центрах тощо; маючи великі можливості для інтелектуального розвитку, вони, як правило, найбільш цікаві та перспективні ідеї залишали при собі, щоб втілити їх у життя вже в Україні;

після кількох років роботи за кордоном вони несли в Україну новий інтелектуальний продукт, нові знання і технології;

— *студенти*: молоде покоління, яке навчалося за кордоном [48].

З 2005 р. міграційний приріст населення України знову став додатним (+4,6 тис. осіб), а у передвоєнному періоді (2006—2013 рр.) показники міграційних потоків стабілізувались пересічно на рівні +23,3 тис. осіб щорічно (загальна сума +186,4 тис. осіб). Незначне від'ємне сальдо міждержавних міграцій мали тільки Закарпатська (–0,3 тис. осіб) і Рівненська (–0,2 тис. осіб) області, для всіх інших регіонів характерним був приріст населення — з максимальними показниками в Одеській області (щорічно +5,2 тис. осіб), місті Києві (+3,5 тис. осіб), АР Крим (+2,9 тис.), Харківській (+2,8 тис.), Донецькій (+1,4 тис.) і Дніпропетровській (+1,1 тис.) областях (*див. рис. 2.3.І, с. 47*).

Протилежною була ситуація з міжрегіональними міграціями населення в межах України — тільки 7 регіонів мали міграційний приріст, а переважна більшість (20) регіонів мала від'ємне сальдо міжрегіональних міграцій.

Встановилися наступні просторові закономірності міжрегіональних міграцій населення:

1) найбільш привабливою для мігрантів була столиця держави (щорічний приріст становив +15,8 тис. осіб);

2) зростало населення Київської (+3,7 тис. осіб) — на півночі, Харківської (+2,0 тис.) — на сході, Одеської (+1,8 тис.) області, м. Севастополя (+1,6 тис.), АР Крим (+0,9 тис.) — на півдні та Чернівецької області (+0,5 тис. осіб) — на заході;

3) максимальне від'ємне сальдо міграцій було властиве для Луганської (–3,3 тис. осіб щорічно), Донецької (–2,5 тис.), Кіровоградської (–2,8 тис.) і Херсонської (–2,1 тис.) областей (*див. рис. 2.3.ІІ, с. 47*).

Про п'яту хвилю еміграцій українців почали говорити ще у 2011 р., коли уряд Януковича і його прихильники активно «порядкували» в Україні, намагаючись здійснити нову російську ментальну окупацію українських теренів під прикриттям необхідності збереження російських культурних надбань в Україні. До цього додалися дискримінація українців в Україні за національною ознакою та небажання чи невміння тогочасної влади забезпечити населення робочими місцями з достойною оплатою [49]. Приблизним же початком п'ятої хвилі еміграцій вважають 2013 р., після Революції Гідності.

Мігранти нової хвилі суттєво відрізняються від усіх попередніх. Це переважно молоді космополітичні люди, для яких еміграція — це усвідомлений вибір, метою якого є реалізація їхнього професійного та творчого потенціалу. Ці мігранти — освіче-

ні молоді фахівці, які вільно володіють як мінімум англійською мовою, а то і двома-трьома іноземними мовами, є політично свідомими. Вони — не заробітчани, а навпаки, — бажані працівники для всесвітньо відомих технічних підприємств, наукових закладів, організацій та корпорацій різного типу (Twitter, Facebook, SpaceX, Світового банку, МВФ, ООН та ін.) [50].

Якщо ж говорити про імміграції населення до України, то варто сказати, що іммігранти, як правило, вдвічі частіше оселяються у містах, ніж у сільських населених пунктах.

В історичному розрізі міграції населення посилювалися і послаблювалися під впливом історичних подій. У другій половині ХХ ст. міграційні процеси, започатковані у першій його частині, не деактивізувалися, в результаті чого утворилася потужна українська діаспора в Канаді, Аргентині, Бразилії, Казахстані, Молдові, Польщі, Білорусі, Австралії, США та колись «дружній» державі росії.

Традиційно значна частка українців, які покидали рідні терени, прямуючи на схід від України, охоплювала переважно мігрантів зі східних та південних регіонів нашої держави. Саме зі сходу України на початку другої половини ХХ ст. наші співвітчизники виїхали освоювати цілинні землі півночі Казахстану, а пізніше — працювати на родовищах нафти та газу Західного Сибіру.

Відповідно відсоток тих, хто попрямував на захід, був більшим серед вихідців із західних регіонів України. Західняки залишали рідну землю і знаходили себе у сільському господарстві, будівництві та у сфері послуг у Польщі, Чехії, Італії, Португалії, Угорщині, Іспанії та ін.

Кінець ХХ ст., який ознаменувався утворенням незалежної України, поклав початок складному етапові реформування поселенської мережі новоствореної держави, яка мусила трансформувати колись налагоджені і добре працюючі, а з 1991 р. — розірвані зв'язки виробництва, перерозподілу та транспортування продукції в усіх сферах господарства, що сильно вплинуло на міграційну активність населення, поштовхом до посилення якої стали проблеми з працевлаштуванням по всій Україні.

Проблеми географії міграцій населення України стали особливо болючими за умов воєнного нападу і вторгнення росії на територію суверенної держави України в 2014 р. Воєнна агресія росії проти України змусила українців покинути свої обжиті домівки в тимчасово окупованих територіях АР Крим, м. Севастополя і частин тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях у пошуках безпеки, як в середині країни, так і за кордоном.

У зв'язку з бойовими діями в Україні виникла нова категорія вимушених мігрантів — внутрішньо переміщені особи (ВПО). У 2021 р. (за матеріалами Міністерства соціальної політики України) на облік було поставлено 1459,2 тис. внутрішньо переміщених осіб. Найбільше їх було в Донецькій (512,2 тис.), Луганській (282,5 тис.), Харківській (135,6 тис.), Дніпропетровській (71,5 тис.), Київській (66,0 тис.), Запорізькій (56,3 тис.), Одеській (38,6 тис.), Полтавській (22,6 тис.), Херсонській (14,6 тис.) областях і місті Києві (163,5 тис. осіб).

В умовах війни 2014—2021 рр. (за матеріалами «Статистичних щорічників України») міграційний приріст населення України продовжував бути додатним: а) загальний приріст становив +130,1 тис. осіб; б) середньорічний приріст +16,3 тис. осіб; в) крайні річні показники коливалися від +9,3 тис. осіб (2020 р.) до +22,6 тис. осіб (2014 р.).

Від'ємне сальдо мали три області (до Закарпатської і Рівненської додалася Волинська область), 21 область і столиця мали приріст, але масштаби зменшилися, наприклад, для Донецької області — у 6,6 раза, Одеської — у 2,4 раза, Дніпропетровської — в 1,8 раза, Харківської — на 28,0 %, тощо; для більшості областей (16) міждержавний міграційний приріст був незначним і становив від 14 осіб (Херсонська) до 475 осіб (Тернопільська) за рік (рис. 2.3.III, с. 47). Водночас, сальдо міждержавних міграцій населення Києва зменшилося тільки на 6,5 %, а столичної області — зросло в 1,7 раза.

Виразніше проявилася поляризація показників міжрегіональних міграцій. Регіонами міграційного приросту виступили: місто Київ і Київська область (щорічне сальдо +27,3 тис. осіб); Харківська (+3,4 тис.) і Одеська (+3,0 тис. осіб) області; з від'ємного на додатне сальдо міграцій змінилося в Дніпропетровській (+2,0 тис.), Львівській (+1,7 тис.) та Івано-Франківській (+0,7 тис. осіб) областях (рис. 2.3.IV, с. 47).

Значно зросли потоки вибулих міжрегіональних мігрантів із зон, безпосередньо розташованих поблизу територій перебігу бойових дій, тому від'ємне сальдо збільшилося для Донецької області — у 3,9 раза, Луганської — у 2,1 раза, Запорізької — у 1,8 раза. Значними були показники від'ємного сальдо у Херсонській і Миколаївській областях [51].

Повномасштабна війна росії проти України, що триває вже біля двох років, завдала непоправних втрат нашій державі у всіх сферах життєдіяльності: зруйновані міста і села, знищені десятки тисяч людей, покалічені долі та здоров'я — фізичне і моральне — дітей та дорослих, розірвані сім'ї, родинні та соціальні зв'язки, виробничі та торговельні

ланцюги, знижені тони продовольства, що зумовило загострення харчової кризи у світі, зростання цін на електроенергію, руйнування та втрати соціального, фінансового, аграрного, промислового, підприємницького, приватного секторів тощо.

Наразі важко точно оцінити обсяг збитків, завданих війною соціальній сфері України. Перші спроби оцінки були здійснені Світовим банком та ООН, United Nation's Office for the Coordination of Humanitarian Affairs, Київською школою економіки тощо.

Аналіз показує, що картина переміщення українців впродовж усього воєнного часу є настільки строкатою, що однозначно сказати, як кількісно та якісно зміниться населення Української Держави найближчим десятиліттям у зв'язку з масовими переселеннями її мешканців за кордон видається складною задачею.

При аналізі ситуації, що склалася з переміщеннями населення в Україні та поза її межами у зв'язку з війною, висвітлюються дані, що відображають кількість біженців, внутрішньо переміщених осіб та вразливих груп населення.

Якщо говорити в цілому, то, відповідно до даних Міністерства закордонних справ України [52], на початок 2023 р. загальна кількість громадян України, які перебували за кордоном, становила біля 8 млн осіб, з яких біля 73 % склали дорослі. Основними країнами-реципієнтами мігрантів з України стали: Польща (1,78 млн), Німеччина (1,2 млн), США (894 тис.), Чехія (631 тис.), Італія (400 тис.), Канада (311 тис.), Іспанія (270 тис.), Ізраїль (220 тис.), Угорщина (175 тис.), Молдова (158 тис.), Словаччина (148 тис.), Франція (147 тис.), Велика Британія (140 тис.), Румунія (126 тис.), Греція (100 тис.), Австрія (97 тис.), Нідерланди (95 тис.), Португалія (87 тис.), Естонія (75 тис.), Литва (61 тис.), Латвія (34 тис.), Грузія (31 тис.) та інші країни (796 тис.).

Серед вказаної кількості українців, що замешкали за кордоном, після 24 лютого 2022 року найбільше громадян України, які отримали статус тимчасового захисту (або подібний статус у державі перебування) було зафіксовано у Чехії (463 тис.), США (170,2 тис.), Іспанії (157 тис.), Великій Британії (150,6 тис.), Канаді (135 тис.), Словаччині (102 тис.), Австрії (88 тис.), Бельгії (62 тис.), Швеції (50, 7 тис.), Естонії (42 тис.) та ін. Стосовно деяких країн така статистика не велася, саме тому у даному списку відсутні дані щодо кількості осіб, які отримали статус тимчасового захисту у країнах, які стали найбільшими помічниками українців за час війни (Польща, Німеччина, Італія та ін.).

Дані Євростату стосовно кількості українців, що отримали тимчасовий захист у країнах Європи, дещо

відрізняються від статистики МЗС України і вказують на те, що найгостиннішими країнами-реципієнтами станом на кінець червня 2023 р. були: Німеччина (1,13 млн осіб), Польща (977,7 тис.), Чехія (349,1 тис.), Іспанія (180 тис.), Болгарія (160,7 тис.), Італія (157,3 тис.), Румунія (133,5 тис.), Нідерланди (125,8 тис.) (див. рис. 7.ІІІ, с. 131). Найбільше ж українців зі статусом тимчасового захисту на 1 тис. місцевого населення (>20) прийняли Польща, Чехія, Болгарія, Литва, Латвія, Естонія, за ними йшли (10—20 осіб на 1 тис. населення) Німеччина, Словаччина, Ірландія, Фінляндія, Кіпр.

За даними уряду Канади станом на кінець серпня 2023 р. під егідою програми СУАЕТ (Канадсько-Українське співробітництво щодо підтримки екстрених переміщень) до Канади мігрувало 175,7 тис. українців [53].

Щодо внутрішньо переміщених осіб (далі — ВПО — українців, які через війну покинули регіони свого проживання та переселилися до інших регіонів України), варто зазначити, що за експертними оцінками Міжнародної організації з міграцій (МОМ) найбільше їх було зареєстровано на середину травня 2022 р. — 7,1 млн осіб. Проте, значна їх частина повернулася до місць свого постійного проживання і на середину грудня 2022 р. кількість ВПО становила біля 5 млн осіб; найбільше у Донецькій (521 тис. осіб), Харківській (444 тис.), Дніпропетровській (442 тис.) областях, місті Києві (364 тис.), Київській (341 тис.), Луганській (278 тис.), Львівській (257 тис.), Полтавській (222 тис.), Одеській (211 тис.), Запорізькій (201 тис.) областях. У 2023 р. спостерігається певна загальна стабільність показників ВПО на рівні 3,5—3,7 млн. осіб.

Особливої уваги заслуговує питання ВПО з інвалідністю. За даними ООН, станом на початок 2023 р. приблизно 1,3 млн внутрішніх переселенців повідомили про наявність одного або більше членів родини з інвалідністю. Для цих осіб, а також для людей-інвалідів, які проживають одноосібно, у разі виникнення критичних ситуацій через воєнні дії та загрози з повітря, гостро постає питання доступу до ліків, їжі, води, підтримки їх повсякденної життєдіяльності тощо. Для таких осіб великою проблемою може бути доступ до місць укриття, відсутність електроенергії (неможливість скористатися ліфтом на інвалідному візку) та ін. [54].

З огляду на те, що міграції населення є віддзеркаленням актуальних соціально-економічних процесів у державі, наразі важко передбачити, як міграційні процеси розвиватимуться в найближчій перспективі, але, найімовірніше, це залежатиме від особливостей перебігу воєнних подій на теренах України.

Література (до розд. 2.3)

47. Джаман В. О. Особливості географії міграції населення України. Укр. геогр. журнал. 2002. № 1. С. 29.
48. Хвилі української діаспори. Четверта хвиля. Заробітчанська. URL: <http://diaspora.ukrinform.ua/xvyli-4.shtml>
49. Каспрук В. «Януковичі» провокують «п'яту хвилю» еміграції з України. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/3542233.html>
50. Прус М. Освічені, цілеспрямовані, космополіти. Хто такі «п'ята хвиля української еміграції»? URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/piata-khvyliia-ukrainskyh-emihrantiv/4335520.html>
51. Джаман В. О., Джаман Я. В. Географія міграцій населення України в умовах російсько-української війни. Географічна наука та освіта: перспективи й інновації : зб. матеріалів III Міжнар. наук.-практ. конф., Переяслав, 19—20 жовт. 2023 р. Переяслав (Київ. обл.), 2023. С. 78—79.
52. Вплив повномасштабної війни на міграцію українців: як масштаби переміщення оцінюють держава Україна та міжнародні організації. URL: <http://surl.li/tnada>
53. Canada-Ukraine authorization for emergency travel: Key figures. URL: <https://www.canada.ca/en/immigration-refugees-citizenship/services/immigrate-canada/ukraine-measures/key-figures.html>
54. Ukraine. Rapid damage and needs assessment. URL: <http://surl.li/fzvqf>

2.4. Природна і культурна спадщина

У даному дослідженні ми розглядаємо спадщину в усій її сукупності, включаючи як самі об'єкти спадщини, середовище, в якому вони існують, так і людину як носія спадщини. Спадщина охоплює не тільки визначні пам'ятки природи та культури, а й інші елементи: народну культуру, традиції, ремесла та промисли, історичне середовище, сільську забудову та систему розселення, етнокультурну складову, природне оточення та ін. Вони не тільки є необхідним тлом або умовою збереження пам'яток, але й розглядаються як важливий чинник і безпосередня та суттєва частина національного надбання, як особливі елементи, що визначають самобутність культури країни чи її регіону та впливають на формування поселенської мережі.

Вплив природної та культурної спадщини на **розвиток мережі поселень** може проявлятися на різних стадіях їхнього розвитку. Наведемо деякі можливі напрямки цього впливу:

1. Природне середовище та природні ресурси, про що уже відмічено вище, мають визначальний вплив на виникнення поселень. Сприятливе поєднання кліматичних і рельєфних умов, наявність моря, озера або річки, багату рослинність, природні лікувальні мінеральні джерела й грязі широко використовують з лікувальною і туристською метою. Таким чином були створені курорти з численними санаторіями, будинками відпочинку й туристськими базами. Біля курортів, в залежності від їхнього значення й розмірів, виникали міста або селища для розселення людей, пов'язаних з роботою курорту. Багато українських поселень є осередками обслуговування людей, які відпочивають і лікуються (Немирів, Трускавець, Алушка, Алушта та багато інших). Саме розвиток рекреаційного господарства зумовив перетворення селища Трускавець Дрогобицького району у місто, а також формування або помітну трансфор-

мацію селищ Великий Любін, Немирів, Славсько, Шкло, Моршин. У 1996 р. один з найбільших рекреаційних центрів Львівщини, селище міського типу Моршин, отримало статус міста районного підпорядкування, а у 2002 р. — обласного [55].

2. Історичні події та об'єкти як основа для створення поселень. Важливі історичні події, такі як війни чи торговельні угоди, можуть визначити стратегічне положення міста. Розташування важливого торгового шляху або обране як воєнна фортеця може визначити подальший розвиток міста. Відомі приклади з історії, коли міста виникали на місці старих городищ. Укріплення нових городищ перероблялися, площа поселень розширювалася. Наприклад, місто Львів виникло на місці давньої фортеці, яку заснував князь Данило Галицький в 1256 р. Кам'янець-Подільський розташований на об'єднанні річок Сміт і Серет, місто історично було важливою оборонною позицією і включало в себе фортецю, що стала визначним символом міста. Чернігів є одним з найдавніших міст України і виник на місці стародавньої фортеці. Місто мало стратегічне значення в середньовіччі, зокрема в часи Київської Русі. Місто Новий Калинів є прикладом міського поселення, утвореного впродовж 1999—2005 рр. із гарнізонного селища.

3. Народні ремесла і промисли мали значний вплив на формування та розвиток міст. Ці види економічної діяльності визначали специфіку міської структури, соціокультурного середовища та економічного розвитку, особливо в часи Середньовіччя. В історії багатьох міст існували ремісничі гільдії, об'єднуючи майстрів з однаковими або схожими ремеслами. Це сприяло обміну знаннями, підтримці виробників і створенню сприятливого економічного середовища. Майстерні ставали центрами виробництва, привертаючи робочу силу та відкриваючи нові робочі місця.

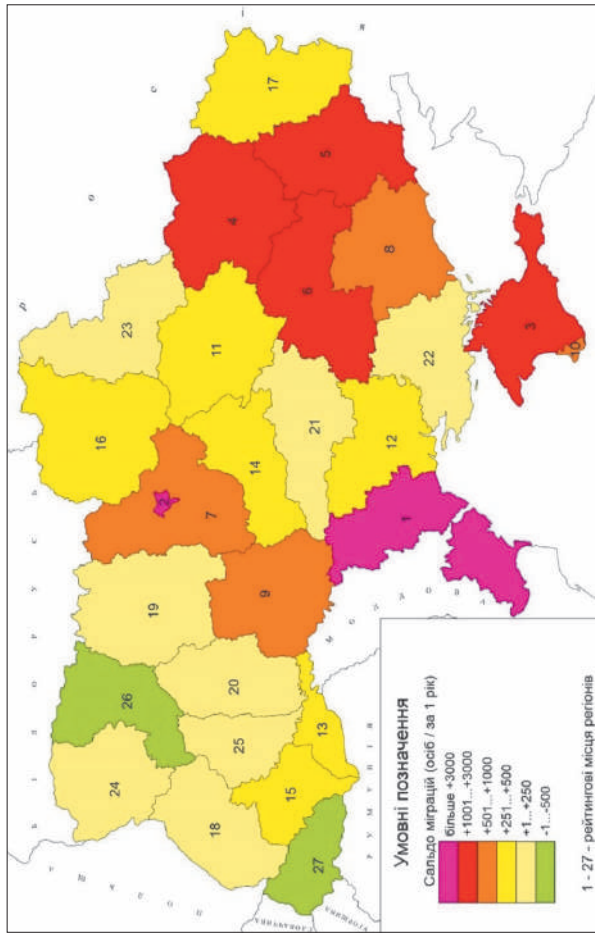

Рис. 2.3.1. Міграційний приріст міждержавних міграцій населення України за 2006—2013 рр.

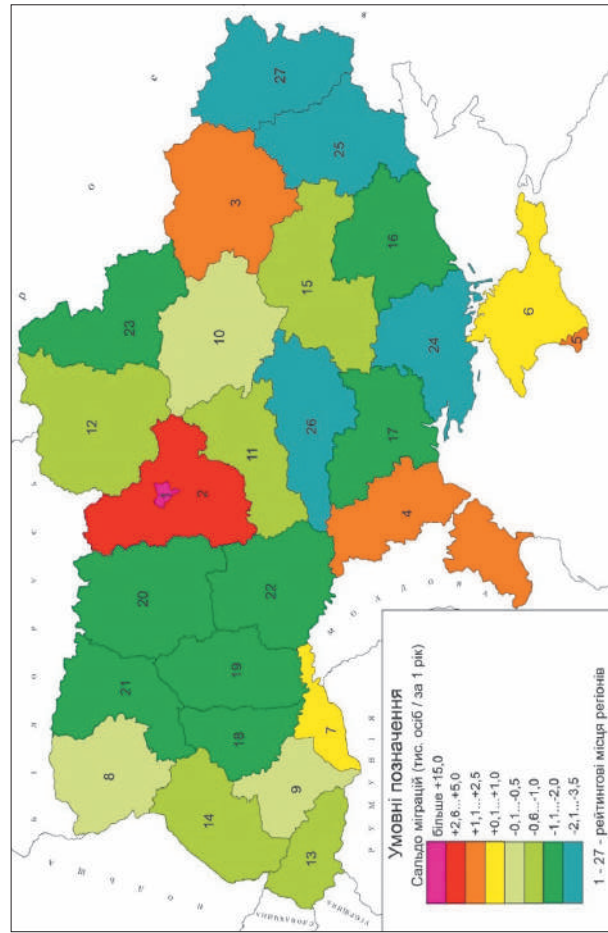
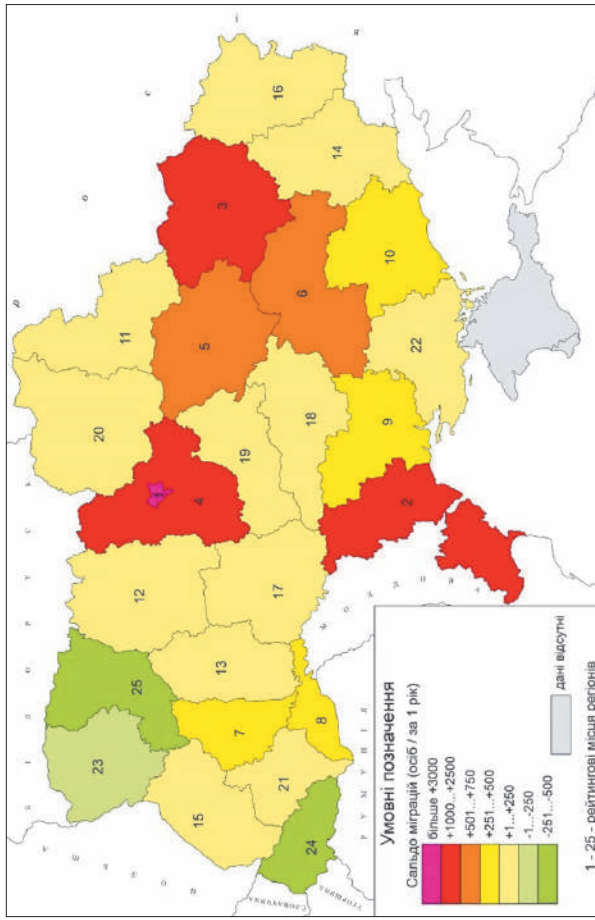
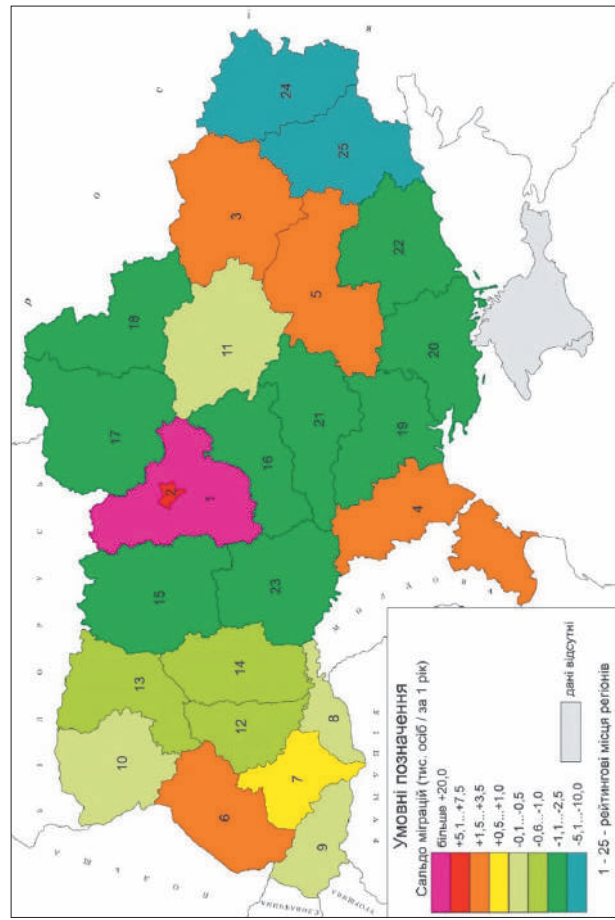

Рис. 2.3.2. Міграційний приріст міжрегіональних міграцій населення України за 2006—2013 рр.

Карта 2.3.3. Міграційний приріст міждержавних міграцій населення України за 2014—2021 рр.

Карта 2.3.4. Міграційний приріст міжрегіональних міграцій населення України за 2014—2021 рр.